

MONUMENTALAN PRIREĐIVAČKI POTHVAT

(*Sabrana djela Ivana Mažuranića, I-IV, Liber* — Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.)

Cvjetko Milanja

Konačno pred sobom imamo u četiri pozamašne knjige na preko 2220 stranica objavljen svaki relevantniji napis, od pjesama do govora održanih u Saboru, gorostasa hrvatske književnosti 19. stoljeća — autora besmrtna pjesni *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića. S punim se pravom može ustvrditi da se tek sad može Mažuraniću pristupiti s intencijom kritičkog osvjetljavanja njegova ljudskog, političkog i nadasve književnog lika. S druge pak strane dostatno je navesti omjer Mažuranićevih tekstova i Živančevićevih komentara — 950 stranica tekstovi su Mažuranićevi, ostalo su (izim Frangešova predgovora od 60 stranica) Živančevićevi komentari, objašnjenja, varijante, rječnici, bibliografija — i usporediti taj posao s radom na Ujevićevim, Matoševim ili Nazorovim sabranim djelima, pa da se bez imalo dvojbe dadne prednost Živančeviću. Četiri te knjige što nam ih podastire Živančević u svakom slučaju mogu poslužiti kao *uzorak* kako se treba raditi takva vrst posla; nije riječ samo o akribičnosti, opširnosti komentara, nego navlastito o provjeri dokumenata, arhivalija, rukopisa koji su služili kao korekcija i ispravak svih dosadašnjih falsifikata (namjernih i nenamjernih), zloraba urednika ili objavljiivača. Taj rad zapanjuje i gotovo da zastrašuje (u pozitivnom smislu), ali i obvezuje — i glede Mažuranića i glede korupsa novije hrvatske književnosti. No recimo koju pojedinačno o svakoj knjizi toga nedvojbeno kapitalnoga kulturološkog pothvata.

Prvu knjigu, u kojoj je objavljen spjev uz predgovor i komentare, priredili su Ivo Frangeš i Milorad Živančević. Ona zaslužuje posebnu pozornost i zbog predgovora i zbog konačnog teksta pjesni (nakon gotovo 135 godina) i zbog komentara koji je po opsegu posebna knjiga o genezi, tehnologiji pravljenja, stilskim figurama i dr.

Frangešov predgovor na 60 stranica svakako je nov i drukčiji prinos proučavanju Mažuranićeva književnog rada a *Smrti Smail-age*

Čengića posebno. Od prvog ozbiljnijeg, Markovićeve i Smičiklasova napisa o Mažuraniću i njegovoj pjesni pa do Barčeve i Živančevićeve knjige o Mažuraniću, literatura se o Ivanu Mažuraniću nagomilala toliko — i u domaćoj kroatistici i u svjetskoj slavistici (Živančević je u četvrtoj knjizi ispunio gotovo stotinu stranica literature o Mažuraniću) — da ju je danas gotovo nemoguće svu obuhvatiti bez nekolikogodišnjeg proučavanja; premda bi opet ta literatura zahtijevala temeljitu reviziju. Ali i razmišljanja o Mažuraniću, navlastito u ozarju tih sabranih djela, trebala bi se kretati u novijim i drukčijim spoznajama potpomognutima novijim teorijskim i književnopovijesnim orijentacijama. Frangešovo tumačenje Mažuranića temeljeno na književnopovijesnoj interpretaciji hoće upravo takvo biti. Za prisposobu dovoljno je baciti pogled na sadržaj Barčeve monografije o Ivanu Mažuraniću i ustvrditi da je prvenstvena Barčeva intencija da Mažuranića prikaže kao čovjeka i pisca vremena u kojem je djelovao. U tom smislu Barac naglašava izrazit utjecaj romanskih književnosti (Manzoni, Monti, Lamartine), kao i opći, gotovo pomodarski utjecaj narodne književnosti, što implicite znači da ga promatra u romantičkom ozarju, jasno uz utjecaj klasike, Dubrovčana i Byrona. Sam će Barac na jednom mjestu jezgrovito označiti tu svoju središnju misao vodilju: »Umjetnička je vrijednost *Smrt Smail-age Čengjića* [kako se vidi i Barac, prema Franji Markoviću, rabi netočni naslov spjeva — C. M.] u prvom redu u tome, što je u njoj pjesnik izvanredno zbito, plastično i jasno iznio jedan naoko neznatan događaj u njegovom najopćenitijem ljudskom dnu. Ujedno je na jedinstven način znao iskoristiti snagu hrvatske riječi, da iz nje izvabi prema potrebi i lirsku mekoću, i dramatsku udarnost, i glazbenu lelujavost, i kiparsku plastičnost, a sve to na prvi pogled lako, jednostavno i prirodno.« (str. 395)

Ili pak ako usporedimo Živančevićevu monografiju *Ivan Mažuranić* (Matica srpska, Novi Sad, 1964; zapravo izvadak/pretisak iz Rada JAZU br. 333.) otkrit ćemo da se ona temelji na književnohistorijskoj metodologiji pozitivističke orijentacije, gdje se najprije na 112 stranica govori o Mažuranićevu životu i djelovanju kao javnom, kulturnom i političkom radniku, a dalje o njegovu književnu radu; spjevu je posvećeno pedesetak stranica, od čega najviše izvorima, povijesnoj građi, koncepciji, motivima a manji dio tehnologiji proizvodnje, jeziku, stilu. Nema sumnje da se bez te dvije monografije ozbiljnije ne može danas pristupiti Ivanu Mažuraniću, ali je nedvojbeno i to — osobito s ozračja sabranih djela — da ih se mora kritički ocijeniti kako bi se otišlo dalje, otišlo pače dalje i od Frangešova izvrznoga predgovora sabranim djelima. Tako je i Frangeš otišao dalje od navedena dvojice ocrtavajući Mažuranića podjednako u odnosu prema tradiciji hrvatske književnosti i književnosti europskih; od Marulića i Gundulića do *Smail-age*, od Vergilija do Manzoniya i Byrona dakle. Kako je to Frangeš pristupio Ivanu Mažuraniću?

Ostavimo postrance, jer tomu ovdje nije mjesto, neka Frangešova terminološka određenja — kojima je pretpostavka romanska, navla-

stito kročanska i desanktiovska koncepcija književnosti, a koje se Frangeš, uza svu sljubljenost stilističke a od sedamdesetih godina nadalje i književnopovijesne orijentacije, nije želio osloboditi — pa se zadržimo na nekolikim relevantnim momentima kako Frangešova napisa o Mažuraniću tako i samoga poetskog diskurza Mažuranićeve označiteljske proizvodnje. Osvjetljavajući genezu djela Frangeš promatra Mažuranića, odnosno njegovu pjesan, s aspekta povijesne i poetske istine, pa u tom smislu komparira povijesnu građu, narodnu pjesmu, Matijin napis s puta po Bosni i Mažuranićeve fabulativnu liniju; a u kontekstu hrvatske književnosti u koji se djelo smješta, s aspekta načina jezično/izričajnog ostvarenja, Frangeš pravilno otkriva dvojakost jezične »manufakture«: pjesan je svojvrnsni nastavak dubrovačkog klasicizma (Mažuranić je kongenijalni dopunitelj Gundulićeva *Osmana*), ali amalgamira i narodnu tradiciju (Kačić) kao i rimsku i grčku klasičku. Mažuranić stojeći pred vrazovskom dilemom nije radikalno u tolikoj mjeri i, za razliku od Vraza, daje prednost umjetnoj tradiciji. Geneza se djela dakle, po Frangešu, može objasniti samo iz trovrsnog ishodišta, ali ne kao puki prijepis nego kao sublimna, iz tih »predložaka«, transformirana tvorevina: »Mažuranićevi su jezični predloži jasni: narodna i dubrovačka poezija i klasična sintaksa. A ipak, Mažuranićev primjer pokazuje kako pjesnički izraz, onog časa kad je dosegao apsolutnu jasnoću (koja se uvijek može dokazati spomenutim premisama) postaje stvaralački višeznačan, i u tom smislu — 'nejasan'! On to i jest, po praktički neistrošivom bogatstvu iradijacije. Događa se to pored ostalog i zato što je tema *Smail-age* — koja je, naoko, tražila isključivo pučkodeseteračku obradu — disciplinirana umjetničkom, dubrovačkom tradicionalnom formom, a ova opet bogatim klasičnim reminiscencijama; pa tako svaka od tih triju duhovnih semantika treperi asocijativnom snagom ostalih dviju: deseterci i osmerci (ne samo u metričkom smislu nego i evokativnom) prelijevaju se jedni u druge, natopljeni, i jedni i drugi, klasičnom dubinom. Deseteračku monotoniju narodnog i kačićevskog stiha uznemirio je Mažuranić fakturom i jezikom gundulićevskog osmerca, i jedno i drugo opet vergilijanskom tehnologijom slike i klasičnom sintaksom. Tako se već sam razgovor o jezičnoj materiji javlja ujedno i kao razgovor o bitnim pitanjima ove poezije. »(*Sabrana djela*, I, str. 33-34.). I jamačno Mažuranićeve poetike, dodao bih. *Smail-aga* u neku ruku postaje tako nastavak i nadopuna Gunduliću u višestruku smislu: od idejne, tematske, etičke do jezične i poetičke razine. To jednim dijelom nosivošću težine argumenta dokazuje i posljednje pjevanje, *Kob*, oko kojega se dosta polemiziralo kako bi se opravdao ili osporio njegov smisao. Frangeš lucidno dokazuje njegovu neophodnost. No svakome koji imalo poznaje hrvatski ilirizam i Mažuranićeve koncepciju književnosti jasno je da je *Kob* zapravo »obrnuti« početak, obrnuto pisanje, s pozicija kojeg pjevanja se i začinje cijela pjesan; ako i ne upravlja potpuno pismom spjeva, zacijelo ustrojava njegovu arhitektoniku, kompoziciju; *Kob* »planira« kompozicijsku tehnologiju strukture, i nemoguće je

zamisliti pjesan, koju je napisao Ivan Mažuranić u 19. stoljeću, u hrvatskoj stvarnosti, bez *Kobi*; naprosto to bi onda bilo nešto posve drugo. *Kob* je u stanovitu smislu ideologijska, etička osnova (transcendentalno označeno) i postavljena kao završno pjevanje ne samo po šili kompozicijskoga ustroja, nego i poradi književnoumjetničkih razloga. Književnost naime, koliko je to moguće, nastoji izbjeći utilitarno-deklarativnu narav. *Kob* u stvari *piše* čitavu pjesan.

Glede elemenata klasicističkih, Frangeš, za razliku od dosadašnjih istraživača koji su se uglavnom iscrpljivali u nabrzanju retoričke klasicističke tehnologije (tzv. stilske figure), uočava jednu generalnu karakteristiku ilirizma u vremenu bremenitom problemima konstituiranja moderne hrvatske nacije; tu je *per definitionem* klasicizam u smislu francuskog *Siècle de Louis XIU* bio nemoguć, kao što je s druge strane bio stran i pojam romantizma u zapadnoeuropskom smislu riječi, premda je ilirizam iz aspekta programa i ostvarenja, koliko na književnome toliko i na političkom (ideologijskom) planu, bio uvelike romantičan, pače i utopijski; kao što je s treće strane polemički odnos prema starijoj hrvatskoj književnosti bio u konzekvencijama nemoguć, jer je »iliriska« književnost »propovijedala nacionalnu koncentraciju čemu je prirodna pretpostavka bila upravo starija hrvatska književnost« (*SD I*, str. 59). Definicija i koncepcija Ilirije implicite iznuduje klasicističku auru, a toj *Illyrii* Mažuranić će, primjereno, namrijeti zadatak klasičke poezije i klasična života. A da je Mažuranićeva pjesan ustrojena po klasicističkim zakonima pokazuje Frangeš na shemi koju — u domaćoj tradiciji — pronalazi u predgovoru Šibenčanina Mark-antuna Vidovića, talijanskog prevodioca *Osmana* (1838), gdje se navodi pet osnovnih Voltaireovih zakona o epskoj pjesmi (usp. *SD*, I, str. 63-64).

Što se tiče Frangešova teksta *Smail-age*, koji je kritički raden na osnovi sedam relevantnih izdanja, i kojemu je Živančević pridodao brojne varijante — što sa svoje strane potvrđuje činjenicu da je Mažuranić proizvodio, brusio, »blanjao« tekstove, a nije vođen kakvom bogomdanom Muzom stvarao *ex nihilo* i *ex abrupto* — kao i popratnog Živančevićeva komentara uz pjesan, valja istaknuti da je 120-tak stranica toga komentara gotovo nova knjiga tumačenja te besmrtna pjesni. Dakako Živančević se obilato koristi dosadašnjim komentarima od Vladimira Mažuranića do Frangeša, upotpunjujući tako svoje opaske, ali ih navodi u pravoj mjeri i na pravom mjestu. Vrh toga idući od stiha do stiha Živančević pravi i ne malu retoričku analizu istražujući tzv. stilske figure i tumačeći njihov prinos semantičkom planu. Uz ino je tako posebno zanimljiva interpretacija lika starca svećenika (str. 190-191) koji ima, prema Živančeviću, vrlo malo od narodnoga priprostog duhovnika, jer drži kitnjasti govor onako kako to običan svećenik ne bi uradio. Na kraju Živančević donosi rječnik pjesni koji je pretpostavka (i u tom smislu ima i te kako smisla) bilo kakvoj tzv. statističkoj i stilističkoj kritici, kojoj smisao je obilato potvrdio P. Guiraud svojim brojnim analizama pjesnika francuskog simbolizma.

Druga knjiga, koju je — kao i ostale dvije — priredio Milorad Živančević, donosi izvorne pjesme, dopunu *Osmanu*, prijevode, zapise narodnih pjesama te reprint rječnika *Osmana*, uz, dakako, opsežne Živančevićeve komentare i napomene. I tu je Živančević postupao kao i u svakoj knjizi: savnjivao je naime dosad objavljene tekstove s rukopisom, ako ga je bilo, a potom s knjigama iz pjesnikove knjižnice, jer je na njima često bilo ispravaka i bilježaka. Na taj način on je odstranio brojne pogreške tiska i namjerne intervencije priredivača. A tih je intervencija bilo već i u »Danici ilirskoj«; jezik je tako ostao nepromijenjen, dok je pravopis moderniziran; no zato Živančević podastire čak i ortografske varijante. U svakom slučaju ta nam poezija pomaže da upoznamo Mažuranića i izvan mita koji je o njemu stvoren, mita kako je on epski pjesnik sa smislom za historijski uvid u društvenu i povijesnu situaciju. Tu ga međutim upoznajemo i kao intimnog pjesnika ljubavne tematike, prigodničara koji je napisao jedan od ponajboljih soneta preporodne lirike (*U smrt Ivana Kozulića*), koji dakle zaslužuje pažnju i kao sonetopisac. Nadalje, nedvojbeno nam upravo preko svoga pjesništva Mažuranić otkriva vlastitu pjesničku genezu, svoj književni razvoj koji će kulminirati u *Smail-agi*.

Što se dopune *Osmanu* tiče, opće je poznata činjenica da je Mažuranić poslu pristupio i kao pjesnik i kao znanstvenik, proučivši dobro maniru, jezik i stil Gundulićev. U tu je svrhu i sačinio rječnik *Osmana*, koji je pionirski rad ne samo u nas nego i u svijetu, kako to ustvrđuje Živančević; ujedno je Živančević dokazao da je *Rječnik* rad Ivana a ne brata mu Antuna, kako se to smatralo, ne samo zato što Ivan postavlja uvjete da se — kako o pjevanjima tako i o čitavom radu na Gunduliću, što će reći i *Rječniku*, smije »kao svojem govoriti« — nego i zato jer je rukopis od početka do kraja pjesnikov autograf.

Prevodilaštvo se u vrijeme Mažuranićevo shvaćalo kao obligatan, nuždan dio tekućeg posla na području književnokulturne djelatnosti; s druge pak strane bilo je posve normalno da se prevode, preraduju i adaptiraju takvi »radovi« pod svojim imenom, ili su jednostavno preuzimani bez naznake pravog autora; takva se vrst posla smatrala vrijednim doprinosom ilirskom »knjiženstvu«. Taj običaj dakako nije mimoišao ni Mažuranića; a naslovi i problematika ipak nam na stannovit način govore o autorovom afinitetu. Ti se prijevodi tu prvi put objavljuju.

Jednako nam tako o Mažuraniću govore i njegovi zapisi narodnih pjesama. Uz to što je skupljanje narodnih pjesama u to vrijeme (vrijeme romantizma) bila opća moda u Europi, zanimljivo je da je Mažuranić ostavio popis narodnih fraza iz Vuka, Kačića, novljanskih narodnih pjesama, što mu je služilo podjednako za znanstveni kao i za pjesnički rad, tako da u *Smail-agi* prepoznajemo i ne samo refleks tih fraza. Proučavanje (i kompariranje) njegove lirike i opet je nemoguće bez uvida u taj Mažuranićev dio aktivnosti.

Treća knjiga sadrži političke i filološke spise, prijevode i adaptacije te književnu prozu, kao i dvije stotine stranica Živančevićevih komentara. Ova je knjiga (kao i četvrta koja je u neku ruku nadopunjuje) upravo kapitalna za razumijevanje Mažuranića kao čovjeka, političara, državnika, kulturnog radnika. Ali i ne samo to. Misli, kritike (koje se tu prvi put objavljuju, pa bi ih bilo primjerenije imenovati publicističkom kritičkom nego književnom prozom) čine — kako je to istakao već Barac — čvrstu cjelinu s njegovim pjesničkim sastavcima; one nam ujedno otkrivaju Mažuranićevo stajalište prema različitim čovjekovim »partikularitetima« u okružju njegove egzistencije, npr. domovini, jeziku, zemlji, narodu, instituciji kazališta, dužnosti pojedinca prema društvu. Primjerice napis o sveslavenskom jeziku objavljen na njemačkom jeziku u »Südslawische Zeitung« 1851, iz kojega se jasno vidi Mažuranićevo stajalište prema tzv. sveslavenske jeziku, a implicite i prema Bečkom dogovoru, mada je bio njegov supotpisnik. Mažuranić zaista jasno i argumentirano ukazuje na nemogućnost amalgamiranog umjetnog jezika, te zaključuje: »Jezik jednoga naroda jest narod sam, a književnost toga naroda, ako treba da ima kakvu vrijednost, mora biti vjerna slika samoga jezika«. (Doslóvce: Die Sprache eines Volkes ist das Volk selbst und die Literatur desselben, wenn sie einen Wert haben soll, muß ein wohlgetroffenes Porträt desselben sein. *SD*, III, str. 37). Upoznajemo u tim spisima i trijezna racionalista, mirna promišljenika, komu je strana bilo koja trunka fanatizma: »Nakazna je svaka despocija, ali nakaznije nakaze od despocije fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.« (*SD*, III, str. 48).

Filološki spisi predstavljaju nam ovdje Mažuranića kao znanstvenika. Kao pravi izdanak zakašnjela racionalističkog prosvjetiteljstva bavio se Mažuranić i pravnim znanostima, leksikografijom i filologijom, filozofijom, matematikom i astronomijom. Njegov *Njemačko-ilirski slovar* (u suradnji s Jakovom Užarevićem), koji na žalost nije mogao ući u ovo izdanje, bio je upravo kapitalan rad kojega se Mažuranić, kao i vazda, latio vrlo savjesno, pomnjivo i pedantno, a za koji je dobio pohvale i od Vraza i od Jagića. Taj je rječnik mjerodavno i detaljno prikazao Vladoje Dukat, čije najinteresantnije i najrelevantnije fragmente donosi i Živančević.

Politički pak spisi i govori — koje tvore zasebnu cjelinu, pa mi se čini da bi bilo sretnije da su objavljeni u istoj knjizi — osvjetljavaju Ivana Mažuranića kao državnika i političara. Točnije, ispravljaju komotne prosudbe o njegovoj kontroverziji. Razdoblje od 1847. odnosno od pada feudalizma u Austriji (1848) do 1887. u Mažuranića je ispunjeno javnom djelatnošću kojom je mislio pomoći svom narodu korisnije negoli kao književnik. U tom je smislu glasovit tekst što stoji na početku takve njegove djelatnosti, napis naime *Hrvati Mađarom* iz 1848. godine. Taj spis pisan je pod izrazitim utjecajem biblijsko-profetske stilistike Adama Mickiewicza i *Novoga zavjeta* (netom prevedenoga, Vukova), i nema samo političku nego i književnu vrijednost

o kojoj je — potonjoj dimenziji — pisao Frangeš (*Studije i eseji*). Od goleme je važnosti i *Gutachten*... iz 1852. godine što ga je doduše potpisao Jelačić, ali je u to vrijeme Mažuranić zamjenik generalnog prokuratora za Hrvatsku i Slavoniju, na koje je mjesto došao po preporuci bana Jelačića, a Ivan mu je bio desna ruka u sastavljanju službenih akata. U njemu je autor pokazao svoje veliko poznavanje jezične problematike i historijata sudstva te etničkih i društvenih prilika, unoseći u tu »suhu« dokumentaciju svoje osjećaje prema potlačenom narodu. Koliki je Mažuranić bio diplomat i stilist, pa kad je pisao i najsuhoparniji akt, upravo briljantno pokazuje spis *Predstavka banske konferencije* (*SD*, III, str. 281-284). Predstavka je izuzetno »diplomatski« komponirana: najprije riječi štovanja i poniznosti kralju, potom zahvala što se vraća ustav, zatim primjedba o prouzročitelju apsolutizma, potom pozivanje na povijesna prava i činjenicu da su Hrvati dobrovoljno zasnovali ugovor s Habsburgovcima, da bi zatim ustvrdio kako su ti ugovori bili jednostrano pogaženi; naposljetku on jasno formulira zahtjeve naroda. »A čitava je predstavka potpuno zaokružena cjelina, u kojoj ništa nije rečeno ni previše ni premalo i u kojoj je ton uvijek na svom mjestu« (Barac, *Ivan Mažuranić*, str. 205). Još je znamenitiji i politički neprispodobivo važniji glasoviti saborski članak 42. o odnosu Trojedne Kraljevine prema kruni i Kraljevini Ugarskoj, koji bi trebalo navesti da se uvidi njegova velika važnost. Stavovi će iz tog članka, što će i sam Mažuranić poslije više puta pripomenuti, biti temeljem pri konstituiranju Ugarsko-hrvatske nagodbe iz 1868; bit će i vademecum hrvatske politike sve do sloma Austro-Ugarske. Tu su i teze Narodne stranke te niz drugih zanimljivih spisa bez kojih je nemoguće dobiti odgovarajući lik Mažuranićev, od hrvatskog kancelara do bana.

Četvrta knjiga donosi pisma, govore, popis pisama upućenih Mažuraniću, preko dvije stotine stranica komentara, te bibliografiju i literaturu do 1977. godine. Mučaljiv i odmjerjen, Mažuranić bi u Saboru uglavnom održavao kakav pripremljen govor ili odgovor na različite interpelacije, što je morao obavljati po Južnosti. — A i to je radio bez polemičke strasti, smireno i razložno, docirano. I tu on mnogo puta ističe da strasti ne dolikuju ljudima koji rješavaju tako presudna pitanja, i da je bolje zadržati ono što se ima nego u megalomanskim pretenzijama izgubiti i to malo što se posjeduje: »Držimo se dakle, gospodo, čvrsto onoga, što već imamo; jer se inače bojim, da u ovoj zemlji, ako ju prodamo, ne će kosti naše mirno počivati. Sudit će nam u svoje doba historija.« (*SD*, IV, str. 212). Mažuranićev se i životni i politički program odvijao pod okriljem misli koju je izrekao prigodom banske instalacije 30. rujna 1873. godine: »Ja ne poznam nikakove mržnje.« Ta časna starina koja je zaslužna i na političkom, i državotvornom, i književnom, i kulturnom polju, taj »pjesnik po sklonosti, a diplomat po pozivu« (Živančević), koji je pod starost, po svjedočan-

stvu sina mu Vladimira, spoznao svu jalovost i utopijnost diskurzivne prakse uopće, doživio je neslavnu sudbinu: godine 1886. bila mu je u Saboru oduzeta riječ.

Pisma se u ovom opsegu donose ovdje prvi put. Zanimljiva se u višestrukom smislu. Ponajprije, s čisto jezične strane, ona su dokazom Mažuranićeve evolucije: od njemačkog preko pokrajinskog, dijalektalnog sricanja do izgrađena književna jezika. »Kratka jezgrovita fraza, aforizam i sentencija izbija u pismima u živom spoju s iskričavim, snažnim duhom pjesnika i katkad nedokučivom dubinom mislioca« (Živančević, *SD*, IV, str. 299). Nadalje, pisma upućena bratu Antunu (bez kojega ne bi bilo ni Ivana, kako je to već više puta kazano) otkrivaju prilično teško školovanje Ivanovo, njegovo poštivanje brata, ali kasnije i svojevrsnu nadmoćnost nad bratom (npr. slučaj s članstvom u Akademiji), Ivanovu zainteresiranost ilirskim pokretom; u tom se smislu Mažuranić vraća iz Ugarske (kamo je otputovao kao potencijalni Mađar) kao formiran hrvatski pjesnik. A taj će se »model« ponoviti i u slučaju Preradovića i Šenoe npr., što je vrlo interesantno. Pisma pak Aleksandri otkrivaju nam dosta nepoznata Mažuranića, počam od njegovih intimnih preokupacija, u kojima je bilo i romantičnosti i staromodne sentimentalnosti, a koja su ujedno i »svojevrsan komentar njegovoj mladenačkoj lirici, koju izvrsno i dopunjuju« (Živančević, *SD*, IV, str. 323). Doznajemo i detalje iz burne 1848. godine, tj. činjenicu da je bio na fronti, o brojnim intervencijama za koje žena moli muža.

Na kraju nam Živančević podastire skoro stotinjak stranica literature o Mažuraniću, koja je zaista iscrpna i gotovo potpuna (znam npr. za jednu jedinicu iz 1974. koju Živančević ne navodi; možda bi se još koja našla, no to ne umanjuje Živančevićev značaj) i bibliografiju svih prvih publikacija različitih djela Ivana Mažuranića, što je pretpostavka svakog znanstvenog budućeg rada.

Na kraju moram još jednom istaknuti značenje ovog uređivačkog posla, kojega se grandioznost ne sagledava samo ako sve četiri knjige pročitamo od prve do zadnje stranice i ako ne smećemo s uma nesređenu hrvatsku bibliografiju; posao je to koji u punom smislu riječi može poslužiti kao uzorak za daljnje pristupe djelima ostalih (bar) velikana hrvatske književnosti. Živančević nas, zajedno s Frangešom, nije obogatio samo za Sabrana Mažuranićeva djela; obogatio nas je i uzornom metodologijom rada na tekstu, što je možda najvažnije.